

Píše Jakub Sichálek

(E*forum, 20. 01. 2016)

Téměř současně s korigovaným přetiskem v rámci *Selected Writings* (IX/2, Berlin – Boston 2014, ed. Jindřich Toman, viz [echo](#) Jiřího Flaišmana z 29. 7. 2015) vyšel kontroverzní esej **Romana Jakobsona Moudrost starých Čechů** i v zemi, s níž je geneticky i obsahově spjat (Praha – Červený Kostelec 2015, ed. Tomáš Hermann a Miloš Zelenka). Jmenované edice se pochopitelně liší koncepcí, ambicemi i edičním řešením: Tomanův přístup je záměrně minimalistický (editovaný text je zde *postremus inter pares*), Zelenkův a Hermannův spíše maximalistický (editovaný text je *punctum medianum* celé publikace).

Připomeňme, že Jakobsonova kniha z r. 1943 vyvolala záhy po svém zveřejnění polemiku v českých emigrantských kruzích; po letech pak vzbuzovala rozpaky jak u autora samého (Jakobson ji do svého rozvrhu *Selected Writings* nezařadil), tak u jeho příznivců (srov. např. [vzpomínku](#) I. Osolobě). Z určitých rozpaků se koneckonců vyznává i editor „mezinárodního“ svazku Jindřich Toman (s. XV–XVI). Přetiskem *Moudrosti* chce připomenout Jakobsona jako „veřejného intelektuála“ a jmenovaný esej umísťuje do sousedství řady autorových publicistických textů věnovaných cyrilometodějskému kulturnímu dědictví, domácím ideovým tradicím a orientaci československé kultury. Při pozorném čtení svazku tak vyniknou zřetelné mezitextové souvislosti mezi Jakobsonovým esejem z r. 1943 a jeho staršími časopiseckými a novinovými texty. Miloš Zelenka s Tomášem Hermannem své rozpaky nad Jakobsonovou knihou překonávají tím, že k edici Jakobsonova textu přiřazují ony polemické texty, jež kniha přímo či nepřímo vyprovokovala; edici předesílají obsáhlou úvodní studií a doplňují Jakobsonův esej o poznámky. Jako přílohy (pod něž ovšem kuriózně, *expressis verbis* spadá i ediční poznámka, soupis užitě literatury a rejstřík) pak čeští editoři zařadili mj. medailony účastníků polemiky.

V tendenci do jisté míry modernizovat a standardizovat text se editoři až na výjimky shodují (zřejmě nedopatřením ponechává Toman původní kvantitu ve slově *zviřátko*, Zelenka s Hermannem zde kvantitu pochopitelně upravují). Nehodlám po této stránce důsledně porovnávat obě edice, proto připojuji jen několik dílčích postřehů: Z náhodných sond soudím, že editoři v detailech nepodávají identický text (pomíjím přitom rozdíly v interpunkci, psaní spřežek a věci formální, jako přepis číslovek – zde všude se najdou odůvodnitelná rozdílná řešení). Upozorním jen, že např. v závěrečných větách celé Jakobsonovy knihy, vzatých z překladu Balbínovy *Obrany*, nahrazují Zelenka s Hermannem původní archaické formy imperativu *slyšíš a vyslyšíš* neústrojně indikativy *slyšíš a vyslyšíš*. (Závažnější kolační chyby Zelenkovy/Hermannovy edice vytknu ještě níže.) Jinak opravují jak Zelenka

s Hermannem, tak i Toman v editovaném textu zjevné omyly, nakolik si jich povšimli: *Kolda a Koldic* → *Kolda z Koldic*; vedle toho zůstal například neopraven *J.*

Flajšhans – na s. 180 Zelenkovy/Hermannovy edice, resp. na s. 487 edice Tomanovy. Toman neprávem nahrazuje *nostra desidia* (z prologu *Kristianovy legendy*) spojením *nostra desideria* (s. 433 jeho edice). Týž editor tvrdí, že zanesl do nově vydávaného textu corrigenda vytčená v původním vydání na zvláštním, nečíslovaném listu.

Nepočíná si však důsledně a zbytečně se například snaží zachovat a konjekturálně (s otazníky) doplnit Jakobsonův text tam, kde byl v původním vydání omylem při sazbě zaměněn řádek (původní vydání z r. 1943: s. 97, 7. ř. zd.; srov. tamtéž s. 98, 3. ř. sh.); Jakobsonův list s erraty však na toto sazečské nedopatření upozorňuje a uvádí správné znění; podobně i následující místo z Jakobsonových errat Toman nedopatřením přehlédl a neopravil Jakobsonův text v autorových intencích; Zelenka s Hermannem si s oběma uvedenými místy textu, která si žádala zkorigování, poradili náležitě bez problémů (viz Tomanovu edici: s. 474, 4. ř. zd. a s. 475, 3. ř. sh.; a srov.

Zelenkovu/Hermannovu edici: s. 162, 6. ř. zd. a s. 163, 1. ř. sh.). Zajímavé ovšem je, jak editoři někdy libovolně nakládají s uvozovkami vyznačujícími citace; citát tak oproti Jakobsonovu původnímu znění buď chybně rozšiřují, nebo zkracují (s. 56 původního vydání z r. 1943 vs. s. 456 Tomanovy edice; nebo s. 119 edice z r. 1943 vs. s. 484 edice Tomanovy). Uvedu konkrétně takový případ z edice Zelenka – Hermann (s. 116 vydání z r. 1943 vs. s. 174 jejich edice – jde o jemný významový posun: editory neidentifikovaný citát z *Legendy o Jidášovi* má *kdež*, ne *když*, Jakobson tedy formuluje přesně a není třeba to měnit, lze jen upravit interpunkci):

1943: Právě pohnutá doba po roce 1306, když „přívuzných králův nenie“, a když převaha panstva...

2015: Právě pohnutá doba po roce 1306, „když přívuzných králův nenie“, a když převaha panstva...

V poměru k celku jde o drobnosti, které by neměly – zde vytčeny – vrhnout na jmenované editory a jimi odvedenou práci *příliš* dlouhý stín nepozornosti. O obou edicích však platí, že Jakobsonův text mohl a měl být kolacionován a redigován pečlivěji. Uzavřeme tuto malou bilanci ještě konstatováním, že Zelenka s Hermannem doplňují k Jakobsonovu textu téměř tři stovky odkazových a výkladových poznámek; Tomanova jediná poznámka se týká vstupní zkratky S. P. – a v jejím dešifrování se s českými editory rozchází: ti ji interpretují jako povšechnou salutaci, onen jako dedikaci.

Zastavme se ještě, s malým úvodem, u té edice, která je určena primárně českým čtenářům. Vešlo tuším do obecnějšího povědomí, že Jakobson strávil téměř dvacet let v někdejší Československu. Československý pobyt však pro něj nebyl jen zastávkou na cestě za světovou kariérou. Stal se klíčovým jak pro Jakobsonovo odborné směřování, tak do jisté míry i pro domácí meziválečnou vědu a kulturu (stačí citovat Arna Nováka, Vladislava Vančuru nebo Jaroslava Seiferta). Sám Jakobson to aforisticky formuloval tak, že Rusko byla jeho matka, Čechy milenka a Amerika sňatek z rozumu... To vše jsou známé věci.

O značné části Jakobsonových prací včetně Moudrosti starých Čechů platí tuším dobře volená slova, která cituje Bohumil Vykypěl v recenzi devátého svazku Jakobsonových *Selected Writings*, totiž „že Jakobson byl v jistém smyslu [...] ,a master of *recyclage* of his own pronouncements““ (Linguistica Brunensia 62/2, 2014, s. 139). Viděno pozitivněji, lze mluvit – společně s Jindřichem Tomanem – o Jakobsonově „schopnost[i] vracet se k zdánlivě dávno opuštěným tématům a po desetiletích otevírat diskusi, jako by byla přerušena právě včera“ (Slovo a slovesnost 1996, s. 233). Český čtenář má dnes k dispozici především promyšleně sestavený výbor z Jakobsonových poetologických, estetických, literárně a kulturně historických statí (zásluhou Miroslava Červenky), několik knižních souborů zahrnujících i Jakobsonovu korespondenci s československými přáteli, a jiné autorovy práce včetně pozdních *Dialogů*. Vedle toho je v češtině dostupná i řada mladších publikací věnovaných historickým, naukovým i institucionálním kontextům Jakobsonova myšlení (např. monografie Jindřicha Tomana o Pražském lingvistickém kroužku) či specializovaným tematickým oblastem Jakobsonova zájmu spjatého s bohemikálními dějinami, jako hebrejskému jazyku a písemnictví (srov. nejnověji rozsáhlou kolektivní monografii věnovanou staročeským výrazům zapsaným hebrejským písmem *Kenaanské glosy ve středověkých hebrejských rukopisech s vazbou na české země* /Praha 2015/ – ta obsahuje mj. i edici dosud nezveřejněných Jakobsonových studií k tomuto tématu). Osobnosti R. Jakobsona se mimo jiné dlouhodobě věnuje také právě Miloš Zelenka.

Zpátky tedy k jeho a Hermannově edici Moudrosti: Úvodní studie editorů je nejen mnohostránkovým, ale především mnohostranným uvedením do tematiky Jakobsonova působení v Československu, načrtává podmínky, částečně i genealogii vzniku jeho eseje Moudrost starých Čechů a věnuje se rovněž Jakobsonovým poválečným kontaktům s Československem a zdejší recepci Jakobsonových aktivit. (Jakobsonův kontakt s německo-českými učiteli či umělci, případně Jakobsonova reflexe tehdy živých germano-bohemistických studií, si v budoucnu zaslouží širší osvětlení: významnému pražskému germanobohemistovi a slavistovi F. Spinovi věnoval uznalou publikační pozornost hned několikrát; koneckonců i Pelcova karikatura *Silvestr v New Yorku 1941/42* přetištěná na s. 16 zachycuje vedle Jakobsona a jiných známých osobností české kultury i česko-rakouského malíře Maxima Kopfa a česko-německého dirigenta Petra Hermanna Adlera. Jde o známou ilustraci, ale tyto osobnosti či jména nejsou rozklíčovány ani v Tomanově knize *Příběh jednoho moderního projektu*, ani v této edici; přitom Pelc byl vynikající kreslíř-karikaturista, a identifikace tedy není obtížná.)

Politický i vědecký kontext Jakobsonova eseje a jím vyvolané polemiky představil před lety literární historik a znalec Jakobsonova paleobohemistického díla Jan Lehár. Editori nového vydání Jakobsonovy Moudrosti na Lehára navázali (jen na s. 72 jejich úvodní studie by se slušelo uvést odkaz na Lehárovu stať, již zde velmi těsně parafrázují). Hlavně však Lehárovy postřehy významně doplnili o širší slavistický kontext (výkladem o nejen tehdy vlivné eurasijské teorii), upozornili na další dokumenty i řadu detailních informací vytěžených z vlastního studia i nověji

zveřejněné korespondence. Není třeba zvlášť zdůrazňovat, že dvacetiletí, které dělí Lehárovu studii, publikovanou 1995, resp. přednesenou v říjnu 1994, od knihy dvojice Zelenka – Hermann, přineslo tehdy nevídané možnosti archivního a dokumentárního studia; na druhou stranu také nutnost tento materiál, včetně bohaté sekundární literatury, projít. Čtenáři Zelenkovy a Hermannovy knihy imponuje množství archivních fondů a sekundární literatury, které autoři zpracovali a shromáždili. Poněkud však překvapuje, že editoři nevyužili materiál z Jakobsonovy pozůstalosti, který se k Moudrosti vztahuje, pouze na s. 321 konstatují jeho existenci. (Naopak bohatě z Jakobsonovy pozůstalosti čerpali – především z podnětu R. Dittmanna – autoři výše zmíněné monografie o kenaanských glosách.)

Uživatel Zelenkovy/Hermannovy knihy se mnou možná zapochybuje, jaký smysl má podivné a nepřehledné seskupení, dělení a citování sekundární literatury v oddíle „Prameny a literatura“. Editoři to nijak nekomentují. Mají seznamy (excerpovaných?) periodik sugerovat heuristickou práci vedenou jaksí „od podlahy“? V případě soupisu Jakobsonových prací na s. 332 je výčet nedostatečný (chybějí Lidové noviny, starší Slavia, Slavische Rundschau z r. 1938 aj.), v případě soupisu periodik „sekundární literatury“ na s. 340 by bylo užitečnější nahradit je standardními bibliografickými citacemi užitých statí. V oddíle „Sekundární literatura, b) Literatura“ pak zase najdeme sborníkové tituly, které se jako celek nijak netýkají ani Jakobsona ani Moudrosti, ale nenajdeme zde příslušnou jakobsonovskou stať z oněch sborníků, která je v úvodní studii citována a která by zde v soupisu literatury měla být nějak zaznamenána. Zkrátka, citačně odkazový úzus obsáhlé úvodní studie není plně kompatibilní se soupisem sekundární literatury – ten je navíc pojednán velmi nestandardně. Vedle toho je však kniha účelně opatřena živými záhlavími, která čtenáři umožňují rychlou orientaci napříč svazkem, a obsahuje také jmenný rejstřík (nedopatřením vypadl např. Benjamin A. Stolz; bylo by lze doplnit někde chybějící životopisná data nebo opravit stránkové odkazy u jmen na zlomu stran 22–23, 26–27 a 29–30).

Na poznámky, jimiž doplnili editované texty, vynaložili Zelenka s Hermannem značnou píli a prokázali v nich široký rozhled. Identifikovali autorovy narážky a pokusili se odkazovým aparátem v patě stránky vyrovnat s problémem, že Jakobsonův esej, ač staví na citacích a parafrázích pramenů, vyšel původně bez jakýchkoli bibliografických odkazů. Právem editoři upozornili, že odkazový aparát hodný kritické edice by v tomto případě byl úkolem pro celý odborný tým. (Nedostatečná znalost filologické, paleobohemistické apod. problematiky poznamenala i vysvětlivky v záslužné edici Aleny Morávkové. Drobným omylům se nevyhnul ani znaleji zpracovaný *Quadrilog*, ed. M. Havránková – J. Toman: germanista Stanislav Sahánek zaměněn fyzikem Josefem Sahánkem; chybí vysvětlivka ke s. 61 uvádějící Indrovu monografii *Havlíčkovy práce o verši české lidové písně*, která by navedla editory i k úpravě interpunkčního členění tamtéž.) Každému něco unikne. Také Zelenkova a Hermannova znalost mediévistické problematiky včetně edic staročeských děl apod. je nutně – vzhledem k jejich odlišné oborové specializaci – jen odvozená. Ne vždy je například jasné, proč editoři odkazují na tu či onu edici (jednou na starší, jindy novější, někdy na obě, nebo na žádnou); tak

na s. 175, p. 101, by se hodilo doplnit zmínku o *Sborníku (hraběte) Baworowského* (editory mylně uveden jako *sborník Baworowský*) o odkaz na edici J. Loriše z r. 1903, nebo na novější a dostupnější edici E. Petrů z r. 1999. Také omylu na s. 217, p. 198 by se editoři vyhnuli, kdyby sáhli po některé z vědeckých edic *Dalimilovy kroniky* a neomezili se jen na populární novočeský převod V. Flajšhanse. (Zde evidentně podcenili rozhled Jakobsona samého...)

Jakobsonův text, resp. Zelenkova a Hermannova edice je typem publikace, u které lze vždy doplňovat nějaké referenční poznámky. Tak mohly (nebo měly) být identifikovány např. tyto narážky-citace: na s. 142 slavná formulace V. Jagiće z jeho *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*, 2. vyd. Berlin 1913, s. 108 (kde označuje slovanskou liturgii v přemyslovských Čechách za křehkou pokojovou květinu, „die bei jedem rauheren Windhauch Schaden leiden mußte“); citace z *Legendy o Jidášovi* („přívuzných králův nenie“, s. 174); ze známé *veršované Legendy o sv. Prokopu* (s. 178, poznámka pod čarou tamtéž je pak zcela matoucí); *Alexandreidy* („Nepotvrzení Rusi“, s. 221); atd. Víc než fakt, že tu a tam chybí poznámka či příslušná reference nebo že je (spíš výjimečně) nepřesná, vadí bezkonceptnost až bezradnost v odkazech k edicím apod. Neznamená to, že by editoři svůj úkol odbyli, naopak prokázali – jak praveno – velkou píli; spíš myslím, že zvolený úkol podcenili nebo že přecenili své síly.

Jakobsonova *Moudrost starých Čechů* nestojí pouze mezi strukturální lingvistikou, slavistikou a politizující ideologií, jak editoři především sugerují, ale také *literární historií*, a to dost podstatně. Je vědomým protějškem knihy Konrada Bittnera *Deutsche und Tschechen* z r. 1936 (té se editoři dotýkají v úvodu na s. 70–73); paralelu nebudu dál rozvíjet, ale je podle mě výmluvnější, než se to na první pohled jeví. Jakobson pracuje podobně jako Bittner (ale fundovaněji) s literárněhistorickými daty, načrtává literárněhistorické vazby, perspektivní náhled literárních jevů atd. Ve spojení se sugestivním autorovým stylem je *Moudrost starých Čechů* pro dnešního (literárního) historika provokativní (ba z větší části přímo iritující) text, pro méně poučeného čtenáře pak text dost zavádějící, pokud jde o fakta, jejich spojení a argumentaci. Měl by být zkrátka čten jako dokument. Ale pro to neudělali vydavatelé bohužel všechno, co udělat měli. Konstatují-li v závěru své úvodní studie, že „pro českou medievistiku Jakobson pat[r?]ně přinášel obrovské množství [...] podnětů a poznatků [...]“ (s. 105), neplatí to právě o Jakobsonově knize, kterou se rozhodli vydat. Na daném místě (nebo někde jinde) mohli místo pouhého odkazu na Lehárovu studii raději přímo odcitovat jednu její závěrečnou pasáž shrnující (ne)udržitelnost hlavních Jakobsonových tezí, obsažených i v *Moudrosti*, tváří v tvář diskusím a závěrům mladšího bádání: srov. J. Lehár, *Co dal Roman Jakobson české medievistice* (přednáška z r. 1999, publikována poprvé 2003 v Itálii, pak v *Slově a smyslu* 2005, č. 4); obdobné kritické shrnutí v podstatě také uzavírá Lehárovu starší studii věnovanou speciálně *Moudrosti* (Česká literatura 1995, č. 1). Pokud jde o otevřenou otázku cyrilometodějské tradice atd., může čtenář sáhnout po nové kolektivní publikaci *Cyrilometodějská misie a Evropa* (Brno 2014).

Mnohé Jakobsonovy literárněhistorické charakteristiky v Moudrosti starých Čechů jsou nepřesné (nejen zkratkovité) a zavádějící, jinde se jejich autor dopouští dezinterpretací, které nelze omluvit stavem někdejšího bádání. Tvrzení ze s. 221 (že „ani jedno z literárních děl [...] doby [Lucemburků Jana a Karla] neukazuje na německou předlohu“) nebere například vůbec v potaz staročeské překlady německých rytířských románů, které alespoň zčásti spadají do doby Karlovy (a tematice byla věnována už dávno před Jakobsonem početná literatura). Zavádějící jsou také hned následné zmínky o staročeském *zlomku veršovaného Života Adama a Evy* či o tzv. *1. Sporu duše s tělem*. Ostatně když se Jakobson po letech k veršovanému *Životu Adama a Evy* vrátil, svoji fantastickou tezi z Moudrosti ani nezmínil. Na některé dezinterpretace už upozornili jiní badatelé: např. J. Daňhelka opakovaně korigoval jednak Jakobsonovu interpretaci domněle protiněmeckých veršů *Poroku* (s. 227–28 Zelenkovy/Hermannovy edice), jednak známých Husových slov (tamtéž, s. 224) (srov. č. 144, 204, 231 Daňhelkovy bibliografie in Jiří Daňhelka, *Textologie a starší česká literatura* /Praha 2013/).

V dalších případech se naše znalosti od data Jakobsonovy knihy proměnily; a je otázka, neměla-li by komentovaná edice reflektovat i tento fakt jinak než jen prostým konstatováním. Například *Píseň o bitvě před Ústím nad Labem* nevznikla brzy po bitvě r. 1426, jak uvádí Jakobson (s. 228) a jak se tehdy obecně soudilo, ale je mnohem mladší, jak přesvědčivě určilo pozdější bádání (J. Kolár, P. Čornej). *Privilegium Alexandra Velikého Slovanům*, převážně kladené do husitské doby (tak i Jakobson na s. 230) klade nověji A. Vidmanová důvodně už do posledního decenia Karlovy vlády, situuje jeho vznik hypoteticky, ale ve shodě se starší, předmoderní tradicí do kláštera Na Slovanech a také je označuje za stylistické cvičení (diktamen) – podstatnější však je, že Jakobson zde spojil interpretaci díla pouze s jedním jeho textovým pramenem a generalizoval (v nacionálním duchu) jeho specifický kodexový kontext; Vidmanová také podala dosud nejlepší edici textu. Editoři Moudrosti měli ovšem v tomto případě (práce Vidmanové neznali) odkázat v poznámce pod čarou nikoli na Bartošovu studii (edici) z r. 1946, ale na Polákovu edici s překladem, z níž Jakobson čerpal, zvláště když na Polákovu práci – věnovanou primárně jinému textu než *Privilegiu* – odkazují o stránku dříve v jiné souvislosti. I v tom je patrné, jak neměli poznámkování textu pod kontrolou, protože se ani při nejlepší vůli nedokázali dostatečně zorientovat v tematice, již se Jakobson především věnoval.

I na řadě dalších míst by bylo možné postupovat někdy téměř větu po větě a komentovat, rozporovat, upřesňovat, doplňovat, korigovat etc. Ale samozřejmě, nabízí se otázka, kam až při takovém komentování zajít, co zohlednit? Rozhodně však lze konstatovat, že při přepise a kolaci citací ve staré češtině mohli být editoři pozornější, vybíráám: Na s. 176 má být *tě* místo *tebe*; s. 178 *kazuji* m. *zakazuji*; tamtéž *netázáchu* [...] *skákáchu* m. *netázánu* [...] *skákánu*; s. 202 *zjédá* m. *zadá*, s. 205 *za krále* m. *na krále*, s. 209 *plískačům* m. *pléskačům* aj. „Překlepy“ se dále objevují u latinských slov (s. 191, s. 209 aj.), polských (s. 214) i při pokusech o transliteraci či transkripci češtiny v poznámkách (s. 161, p. 75, s. 201, p. 155; podobně v soupisu literatury na s. 334 aj.).

Nechci přecenit jednotlivosti. Považuji novou edici Moudrosti za užitečnou, už vzhledem k přílohám i úvodní studii. Cíl editorů („příspěť k zaplnění mezery ve znalosti ‚českého‘ Jakobsona i exilových diskusí o ideologických a kulturně politických orientacích české společnosti“, s. 14) se nepochybně zdařil. Kritičtěji viděno: Jakobsonův esej se týká z 90% paleoslavistické, paleobohemistické a medievistické tematiky. A právě v těchto vědních oblastech editoři nebyli s to získat dostatečný přehled; jejich jistě sympatické nakročení k co nejvštrícnějšímu edičnímu zpřístupnění Jakobsonova kontroverzního eseje zůstává ve výsledku méně uspokojujivé, než mohlo být. (Ani spolupráce s konzultanty a lektorát nevedly ke kýženému „dotažení“ poznámek a komentářů.) Vzniká otázka, nakolik tento spíše koncepční než dílčí nedostatek určí nové přijetí Jakobsonovy sporné práce; resp. zda a jak je třeba z velkého jména i díla nadále publikačně těžit...

Nově mě nad Jakobsonovým esejem napadá, nakolik autorova marginalizace německo-českých literárních vztahů (v tom se jeví přímo jako anti-Bittner) i hlavní ideová linie knihy mohly spolupodnítit poválečné vyloučení německého bohemikálního písemnictví z dějin české literatury. Z Jakobsonovy tehdejší korespondence s jeho českými žáky a přáteli víme, že jim svoji knihu poslal a že se dotazoval po jejich názoru. Tuto práci nepochybně znali B. Havránek a J. Hrabák, kteří na přelomu 40. a 50. let 20. století určujícím způsobem přispěli k novému vymezení předmětu dějin bohemikálního písemnictví, kdy pro německy psaná díla nebylo v nové koncepci místo a kdy i hledání vazeb mezi českými a německými skladbami bylo chápáno jako neblahý „bittnerismus“ či hrozivý příznak „revanšismu“ – což mělo své pochopitelné objektivní historické i subjektivní psychologické důvody.